

A LÉBÉNYI SZENT JAKAB PLÉBÁNIATEMPLOM RESTAURÁLÁSA (1862–1879)

TÉGLÁS ZOLTÁN

Magyarország története során számos pusztító háborút élt meg, mely háborúk az épített örökségben jelentős károkat okoztak. A háborúk utáni újjáépítések során sok esetben tovább folytatódott a romlás, vagy éppen a pusztulás, hiszen az országot ismét felépíteni igyekvő lakosság a megelőző korok épületeinek romjait kőfejtőként hasznosította. Ha pedig nem a háború vagy az igyekezet rongálta vagy semmisítette meg a meglévő épületállományt, a hétköznapi pusztító tényezők, tehát a viharok, tüzek, esetenként áradások, földrengések vagy egyszerűen csak a rendszeres karbantartás hiánya miatti elöregedés okozta a múlt építészeti örökségének fogyatkozását, eltűnését. Ami túlélte mindezeket, nagyon gyakran átalakítva, kiegészítve vagy megcsonkítva, az épületek létének természetes velejárójaként eredeti, első állapotától eltérő formában őrződött meg. Mindezek következtében, mire a 19. század közepe felé közeledve a magyar értelmiség felismerte épített emlékeink történeti és művészeti jelentőségét, legjelentősebb emlékeink jó része már az enyészeté lett. Amikor pedig az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc fegyveres küzdelmei után megindult az intézményes, immáron tettekben is megnyilvánuló örökségvédelem, annak keretein belül pedig a műemlékvédelem, az épített örökséggel találkozó szakemberek sok esetben az értékmentési és restaurálási munkálatok elkerülhetlenségével és sürgető mivoltával szembesültek. Erre a gyors beavatkozási kényszerre nyújt jó példát a Nyugat-Dunántúlon, az egykori Moson vármegyében fekvő Lébény faluja s annak Árpád-kori Szent Jakab temploma, melynek közel húsz éven át tartó külső és belső restaurálása a magyarországi műemlékvédelem első, intézményi keretek között lezajlott műemléki restaurálásának tekinthető.

A magyar művészettörténet-tudomány a mai napig úgy tekint a lébényi templomra, mint amely a mindenki által jól ismert nemzeti monostorok (Ják, Zsámbék, Ákos, Harina) mintaadó épülete volt¹ úgy a térszervezés, mint az épületplasztika területén. Ehhez képest meglepő és szomorú az a tény, hogy a mai napig nem készült az épület építéstörténetét, művészeti programját és a korabeli magyar művészetben betöltött szerepét a teljesség igényével tárgyaló monográfia, mely tény

¹ DECSÉNYI: 1982, 2.

már 1944-ben sajnálattal konstatálta Csányi Károly és Lux Géza a *Technika* című folyóiratban megjelent négyrészes tanulmányuk bevezetőjében.² Mind a mai napig ez tekinthető az épületről szóló legfontosabb, legterjedelmesebb és legalaposabb műnek. Ezzel legfeljebb Dercsényi Dezső 1982-es könyve³ mérhető össze. További értékes szakirodalomnak tekinthető Kőfalvi Imre 1972-es cikke⁴ és Barcza Leander 1929-es összefoglaló füzeté⁵.

Mielőtt rátérhetnénk a tulajdonképpeni témát jelentő felújításra, tisztán kell látnunk, milyen körülmények vezettek az azt megelőző állapot kialakulásához. Ehhez a templom építéstörténetével kell röviden megismerkednünk. A templomról az első ismert adat 1208-ból származik, amikor is a Győr nembeli Pot és Csépán, István fiainak⁶ és testvéreinek, Saul kalocsai érseknek és Sándornak⁷ a korábban Lébényben alapított bencés apátság számára tett földadományozásait II. András király oklevélben megerősítette. Csukai Márta az épülettel foglalkozó cikkében⁸ 1199 körülre teszi az alapítást,⁹ azzal a megjegyzéssel, hogy a „hagyomány” szerint 1206-ra készült el az épület. Mivel sem az 1241-es tatár, sem az 1271-es cseh betörés nem tett kárt az épületben, a következő említésre méltó dátum 1529. Ekkor ugyanis a Bécs felé vonuló török csapatok felgyújtották a templomot, eredeti boltozata beszakadt, a szerzetesek elhagyták. 1563-ban leégett a kolostor is,¹⁰ amit az akkori tulajdonos kijavíttatott, de a templom rendbetételére nem volt anyagi fedezete. A romos épület lebontására ugyanebben az évben a győri várkapitány adott parancsot,¹¹ mivel köveit a győri vár építéséhez akarta felhasználni. A hagyomány szerint a feladattal megbízott és a helyszínre kiküldött olasz kőfaragók a „templom szépségét látva” megtagadták a bontást. A későbbiekben Baksay István apát és jövendőbeli

² CSÁNYI Károly – LUX Géza: „A lébényi római katolikus templom”, in EÖRI FINTOR Zoltán (szerk.): *Technika XXV*, Budapest, 1944, 134.

³ DERCSÉNYI Dezső: *Lébény – Szent Jakab templom*, Budapest, Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület, 1982, 1994.

⁴ KŐFALVI Imre: „A lébényi templom”, *Arrabona*, 14, Győr, Xántus János Múzeum, 1972, https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_ARABONA14/?pg=o&layout=s (Letöltés: 2018. október 18.)

⁵ BARCZA Leander: *A lébényi középkori bencés templom és apátság*, Győr, kiadó nélkül, 1929.

⁶ DERCSÉNYI: i. m.

⁷ CSÁNYI – LUX: i. m., 134.

⁸ CSUKAI Márta: „Lébény Szent Jakab temploma”, in KÓSA Pál (szerk.): *Várak, kastélyok, templomok*, VII/5, hely nélkül, Talma Bt, 2011.

⁹ Uo., 19–20. Megjegyzendő, hogy Csányi és Lux ugyanezt a dátumot tényként kezeli és egy történelmi adattal hivatkozik rá, azonban nem adja meg ezen adat forrását, s a későbbi irodalom sem hivatkozik rá. (CSÁNYI – LUX: i. m., 134.)

¹⁰ Dercsényi véleménye szerint a kolostor a templommal együtt 1529-ben égett le. (DERCSÉNYI: i. m., 1.)

¹¹ Dercsényi és Csányi – Lux is 1563-ra datálja a bontási parancsot, ezzel szemben Csukai 1587 körülre teszi azt. (DERCSÉNYI: i. m., 1; CSÁNYI – LUX: i. m., 136; CSUKAI: i. m., 20.)

győri kanonok próbálkozott az együttes felújításával, s e célból jelentősebb összeget gyűjtött. Felújítási szándéka beteljesítésében halála (1630) akadályozta meg. 1631-ben III. Ferdinánd a győri jezsuitáknak adta a romos kolostort, azzal a feltétellel, hogy helyre kell állítaniuk az épületet. A munkát nehezítette, hogy a bencések nem adták át a Baksay által a munkálatokra összegyűjtött pénzt (700 Ft.),¹² csak feljebbvalói felszólításra, 1635-ben. Három évvel később kezdődtek meg a tényleges helyreállítási munkálatok. Mivel a felújítás a kolostor épületét is érintette, nyilvánvalónak látszik, hogy a lakatlanul álló kolostor az addig eltelt idő alatt ismét romba dőlt. A felújítás után a jezsuiták beteg- és idősgondozási feladatokat láttak el a kolostorban. 1683-ban a Bécs ellen vonuló törökök ismét felgyújtották a templomot és a kolostort is. Az épületet ekkor a jezsuiták javították ki.¹³ A templom és kolostor a jezsuiták gondozásában maradt a rend 1773-as feloszlatásáig. Ezután az épület-együttes érdemi tulajdonos nélkül maradt,¹⁴ pusztulni kezdett. Így maradt 1830-ig, amikor a kolostort egy, sekrestyének átalakított épületszárny kivételével lebontották. A templomot a tulajdonos Zichy család 1838-ban a falu rendelkezésére bocsátotta, mint plébániatemplomot. Ilyen minőségében érte az 1841-es újabb tűzvész, mely után, a sürgősségi javítások során kaphatta a templom a harang alakú toronysisakokat.¹⁵ Ugyanakkor a teljes felújítás már halaszthatatlanná vált,¹⁶ mint az kiderül a mosoni alispán és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közötti levelezésből. Az e levelezés részeként 1875. év július 16-én kelt, az alispán által írt levél szerint a 34 évvel korábbi tűz megromgálta a köveket összetartó „öntött falazatot” is, így az morzsálódik, nem tartja már egyben a falat.¹⁷

A Central-Commission lébényi tevékenységének tárgyalása előtt kell röviden ismertetnünk azokat a forrásokat, amelyek a felújítást megelőző állapotról információkkal szolgálnak számunkra. Ezek közül a legfontosabb a későbbi felújítást végző szakember, a német származású August Ottmar Essenwein 1856-ban készített,

¹² CSÁNYI – LUX: i. m., 136.

¹³ Csányi és Lux szerint az ekkor keletkezett „hiányokat téglával pótolták” a jezsuiták. Ezzel utalnának az északi torony felső szintjére. Ugyanezen feltételezést a későbbi, általam ismert szakirodalom nem vette át. (CSÁNYI – LUX: i. m., 137.)

¹⁴ Essenwein leírásának a templom történetére vonatkozó része arról tájékoztat, hogy az 1820-as évekig a templom az Udvari Kamara tulajdona volt.

¹⁵ Erre utal Hofbauer 1835 körül készült metszete (1. kép), mely még sátortetővel ábrázolja a tornyokat (CSÁNYI – LUX: i. m., 137). Csukai ezen elmélettel általam ismeretlen alapon vitázva azt állítja, hogy az 1683-as tűzvész után kapta a templom harang alakú toronysisakjait (CSUKAI: i. m., 20.)

¹⁶ A templom építéstörténetének bemutatása során Csukai volt a fő forrásom (i. m., 19–20), ennek adatait szükség esetén pontosítottam Csányi – Lux és Dercsényi műve alapján.

¹⁷ KÖHEGYI Mihály: „Henszlmann Imre és a lébényi templom első restaurálása”, in *Ars Hungarica*, 18/1, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1990, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ArsHungarica_1990/?pg=o&layout=s,127 (l.j.14). (Letöltés: 2018. október 18.)

majd 1857-ben közreadott német nyelvű építészeti leírása,¹⁸ mellyel a későbbiekben részletesebben foglalkozunk. Emellett fontos forrásként kezelte Csányi és Lux a győri jezsuitáktól fennmaradt *Beneficia et pia legata T. et Collegii S. J. Jaur* című könyvet, mely a kolostor részére tett adományokról ad tájékoztatást. Ennek hála kaphatunk képet a felújítás előtti berendezés kiviteléről és eredetéről. Hasonlóan értékes a szintén Csányi és Lux által ismertetett, a lébenyi plébánián őrzött, az épületet bemutató leírás 1816-ból, mely szintén a berendezésekről szolgál értékes adatokkal. Végül a képi források között kell megemlítenünk a korábban idézett Hofbauer-féle rajzot (1. kép), Essenweinnek a tanulmányához mellékelt rajzait és a külső felújítása során készült két fényképet (2. és 3. kép).

Essenwein korábban említett leírását két részletben közölte a *Mittheilungen der Kaiserlich und Königlich Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* című folyóirat 1857. évi számában. Az első részben a templom általános építészeti leírását adja, kezdve annak szerkezetével és térkiosztásával. Ezután rátér a nyugati homlokzat leírására, ennek során hosszan és részletesen bemutatva a kapuzat ornamentális díszítését. A bemutatás második részének első felében az óramutató járásával ellentétes irányba haladva bemutatja a templom többi oldalát is, mind faltagolás, mind épületplasztika szempontjából. A következőkben a belső teret és a sekrestyét jellemzi, azonban kizárólag építészeti megfigyeléseket tesz, a berendezéssel nem foglalkozik. Az utolsó bekezdésben pedig a templom történetét vázolja nagy vonalakban, felemlítve egy olyan, sehol máshol nem ismertetett adatot, mely szerint 1772-ben a jezsuiták „megszépítették” (*verschönerten*) a templomot, megváltoztatva a bejáratot. Ugyanebben a bekezdésben ecseteli az épület leromlott állapotát, beleértve stílusához nem illeszkedő berendezését is.¹⁹ A tanulmányhoz összesen 18 illusztrációt mellékelt, ezek között a nyugati homlokzat rajzától (4. kép) az ornamentális elemeken át (5. kép) a templom keresztmetszetéig (6. kép) sokfélélt találunk.

A fent röviden bemutatott tanulmány felhívta a Kaiserlich und Königlich Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, azaz a Császári és Királyi Műemlékkutatási és Helyreállítási Központi Bizottság figyelmét az épületre. Ez, valamint az a tény, hogy a plébános, Dingraff Gáspár – miután a felmérés folyamán barátságot kötött a plébánián vendégeskedő Essenweinnel, s az ő javaslatára, valamint Römer Flóris és Ipolyi Arnold biztatására két alkalommal

¹⁸ August Ottmar ESSENWEIN: „Die romanische Kirche zu Lebeny (Leiden) in Ungarn”, in Karl WEISS (Ed.): *Mittheilungen der Kaiserlich und Königlich Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale II*, Wien, Kaiserlich und Königlich Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, 1857, https://books.google.hu/books?id=pCIAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 7–10, 35–39. (Megtekintés: 2018. október 18.)

¹⁹ Uo.

vett részt tanulmányúton Münchenben²⁰ – felmérte plébániatemplomának építészeti értékét és a magyar művészettörténetben elfoglalt jelentős szerepét, megteremtette az elméleti lehetőségét az épület szakszerű helyreállításának. Ezt előkészítendő Essenwein több tervváltozatot is rajzolt a felújításhoz, ezeket ma a lébényi plébánián őrzik (7. és 8. kép). Ezek közül feltételezhetően a korábbi (7. kép) a megvalósult felújítás tervezetének tekinthető. Ezzel szemben a későbbi (8. kép) egy ehhez képest erőteljesebb átalakítás terveit vázolja fel, több, végül meg nem valósult kiegészítéssel, melyekről a későbbiekben lesz szó. Három évvel a tanulmány megjelenése után, tehát 1860-ban a *Jahrbuch der Kaiserlich und Königlich Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*ben a bizottság arról tájékoztat, hogy Dr. Bitnicz²¹ „szombathelyi konzervátor úr”²² tolmácsolta a lébényi uradalom birtokosának, báró Sina Jánosnak a templom felújítására mutatott elkötelezettségét,²³ vagyis azt, hogy hajlandó állni a restaurálás költségeit. Kiszeli Lajos kutatásai alapján Sina János nagyjából 20.000 forint értékben állta az építkezés költségeit, melyhez a lébényi lakosok további 17.000 forint pénzüsszeget és 5.000 forint értékű felszerelést adtak. A munkálatok 1862-ben kezdődtek meg. Első lépésként eltávolították a korábbi évek során a templom falaira felvitt vakolatrétegeket.²⁴ Ezt követően, mikor felszínre került a falazat, a kváderkövek felszínét szemcséző- (stokkoló)kalapáccsal „megújították”, azaz teljesen átfaragták. A sérült falköveket újrafaragták, a menthetetlennek ítélt darabokat pedig újakkal pótolták.²⁵ Mivel jómagam nem ismerem Essenwein belső felújításhoz készített terveit, nem jelenthetem ki, hogy tervezte-e a barokk kori boltozat neoromán stílusával való helyettesítését. Amennyiben így is volt, valamilyen okból kifolyólag – mely nagy valószínűséggel a szűkös anyagi keret lehetett – a meglévő boltozatot nem bontották el, csupán a vakolat eltávolítása után

²⁰ D. MEZEY Alice – SZENTESI Edit: „Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi működése (1853–1860)”, in BARDOLY István – HARIS Andrea (szerk.): *A magyar műemlékvédelem korszakai – tanulmányok*, hely nélkül, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996, 57.

²¹ Noha forrást erre vonatkozóan nem találtam, feltételezésem szerint az említett személy Bitnitz Lajos akkori szombathelyi nagyprépost lehet.

²² „Herr Conservator zu Steinamanger”. *Joint Building Contracts Committee*, IV, (1860), Bericht XXI.

²³ Uo.

²⁴ E rétegek együttes vastagsága Kiszeli szerint elérte a 15 centimétert. (KISZELI Lajos: *Lébény könyve*, Lébény, Lébény Nagyközség Önkormányzata, 2006, http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/lebeny/lebeny_konyve/ [Letöltés: 2018. október 18.]

²⁵ KISZELI Lajos: „Emlékezés egy lébényi plébánosra”, in *Lébény*, III/16, hely nélkül, Lébényi Önkormányzat, 2009, <https://lebeny.hu/uploads/newspapers/200910-1500273623.pdf>, 14. (Letöltés: 2018. október 18.) Kőfalvi jegyzi meg, hogy ez a kiegészítés, illetve javítás elsősorban az oszlopféjezeteket érintette, itt a falkutatás során több, tiplizéssel beillesztett pótlást, illetve újrafaragott fejezetet is talált. A rongálódás okaként az eredeti boltozat beszakadását határozza meg (KŐFALVI: i. m., 82).

kialakult belső tér atmoszférájához illeszkedő kvádermintás festéssel látták el.²⁶ A templomtér felújítását követően helyezték el az újonnan, Münchenből rendelt és Essenwein saját tervei alapján, neoromán stílusban elkészült berendezést, valamint az apszis Innsbruckban – egy bizonyos Klein néven említett bécsi mester tervei szerint – készült színes, Keresztelő Szent Jánost, Szent Gellértet és Szent Adalbertet ábrázoló ólomüveg ablakait.²⁷ A berendezést ekkor a főoltár, a mellékoltárok, a szószék és a keresztelőkút alkotta.²⁸ A munkálatok végeztével 1864 szeptemberében szentelték újra a templomot.²⁹

A felújítás második fázisa több éves késéssel kezdődhetett csak meg. Kiszeli szerint ennek előzményét a Moson vármegyei közgyűlés 1869. évi augusztus 16-i ülése jelentette, ahol Dingraff Gáspár, aki a közgyűlés tagja volt, felszólalt plébániatemplomának ügyében, kérvényezve a közgyűléstől, hogy a lébényi közösség harangöntési szándékát támogatandó kérvényezze a falu nevében a királytól ágyúanyag adományozást. A beszéden fellelkesült bizottság határozatot hozott nemcsak a királynak intézendő kérelemről, de a templom restaurálásának támogatásáról is. Ennek érdekében egy bizottságot állítottak fel. A bizottság és az ennek tagjává választott plébános első feladata a felújítás pénzügyi hátterének megteremtése volt. Ennek érdekében minden lehetséges úton igyekeztek pénzt szerezni, minden potenciális adakozót igyekeztek megkeresni. A Kiszeli által közölt adatok alapján a felújítás legfőbb támogatója 25.000 forintra a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium volt. További jelentős összeget adott Moson vármegye (6 éven át 500 forint, majd egyszeri 3.500 forint, összesen 6.500 forint), „Moson megye közönsége”³⁰ (3.000 forint) és a győri püspökség (1.500 forint). Ferenc József 1.000 forintra támogatta a felújítást, míg Albert főherceg 500, Ferenc Károly főherceg pedig 300 forintra járult hozzá a munkálatokhoz. Végül pedig a falu lakossága az éveken át folytatott ingyenmunka mellett 1005 forintot, a plébános pedig 120 forintot adott a felújításra.³¹ Ez összesen 38.925 forintot jelent. Érdekes megjegyezni, hogy az 1869-ben elhunyt Sina János utódai nem támogatták a felújítást.

A felújítás érdemi munkálatai 1872-ben kezdődtek és 1879-ig tartottak. A korábban említett, Kiszeli adatai szerint 1876-ban készült fényképek³² (2. és 3. kép)

²⁶ CSUKAI: i. m., 21. (9. kép).

²⁷ THULLNER István: *Lébény*, Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Dátum nélkül, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/lebeny-888C/>, 170. (Letöltés: 2018. október 18.)

²⁸ DERCSÉNYI: i. m., 12.

²⁹ KISZELI: „Emlékezés egy lébényi plébánosra”, i. m., 14. Ugyanő 2006-os könyvében részletesen ismerteti, ki mely felszerelési tárgyakat adományozta a templomnak (KISZELI: *Lébény könyve*, „1862-64”).

³⁰ KISZELI: 2009, 15.

³¹ Uo.

³² KISZELI: *Lébény könyve*, „1876”.

arról tanúskodnak, hogy ekkor még nem fogtak hozzá a tornyok kiegészítéséhez, így nyilvánvalóan a meglévő részek restaurálásával, illetve kiegészítésével kezdték a munkálatokat. Ekkor Kőfalvi Imre kutatásai alapján a nyugati kapuzatba új ajtókeretet építettek be. Ennek egyes részeit cementhabarcsból készítették el, a kapuzat oszlopait pedig eredeti részek visszahelyezésével, illetve – ha erre nem volt lehetőség – ezeket kiegészítő darabok beillesztésével állították helyre. A templom előtti teret kimélyítették, így a lábazatot meg kellett nagyobbítani, a bejárat elé pedig – vörös márványból készült – lépcsőt kellett építeni. A déli kapuzat a későbbi kutatások szerint komolyabb beavatkozáson esett át. A jelek szerint a legkülső béllet és az ajtónyílás közötti részen mindkét oldalon lecserélték a lábazatot, valamint szinte a teljes középső bélletet. A kutatás kimutatta, hogy a külső, levéldíszes bélletsáv nagy valószínűséggel eredeti, ahogyan a belső, pálcamintás béllet indító és érkező darabjai is, azonban a többi részt a restaurálás folyamán illesztették be. A kapuzat oszlopfeszetei is eredetiek, a hiányzó részleteket újrafaragott elemekkel egészítették ki, melyek anyagukban eltérnek az eredeti részekétől, s melyeket – a nyugati kapuzat kiegészítéseivel hasonlóan – tiplizéssel illesztettek a helyükre. A restaurálás során az oszlopfeszetekkel egy szinten elhelyezett szemöldökpárkányt is újrafaragták, csakúgy, mint a fejezetek feletti párkányt. A kapuzat alsó szintjének erős átalakításával szemben a jelek szerint a bélletívekhez kevésbé nyúltak hozzá, Kőfalvi itt mindössze három, nem eredeti elemet említ. Végül pedig az egész kapuzatot lezáró fedlap elemei is későbbi beillesztések.³³ Az épület többi részének átalakításáról sajnos nem áll rendelkezésre ilyen részletes leírás, ugyanakkor szintén Kőfalvi jegyzi meg, hogy a templom építése során felhasznált kváderkövek felszínének vizsgálata alapján elkülöníthetőek az egyes építési periódusok. A 19. században beillesztett kövek felszínét tájékoztatása szerint a szegélyek között szemcséző kalapáccsal dolgozták át,³⁴ miáltal azok elkülöníthetőek az eredeti építőelemektől.

A restaurálás során lecserélték a tetőzetet, a hajókat új, mintás palaborítással látták el. A keleti oromfalra a korábban ott állt kettős kereszt helyére egy angyalszobrot helyeztek el,³⁵ mely az 1876-os képeken már megfigyelhető (3. kép). A fényképek elkészülése után bontották le a sekrestyeként használt kolostorszárny felső emeletét, valamint az ehhez délről csatlakozó helyiséget. Végül itt kell részletesebben szólnunk az épületen végzett legkomolyabb beavatkozásról, a tornyok háromszög-ormozatokkal történő megmagasításáról, s az ezzel együtt kialakított csürlős toronysisakokról (11. kép). Több helyen is úgy jellemzi ezt a lépést a szakirodalom, mint a Rajna-vidéki romantika egy stíluselemének átvételét, mely stílusnak Essenwein szakavatott ismerője volt. Ugyanakkor a későbbi szakértők megjegyzik,

³³ KŐFALVI: i. m., 82–93.

³⁴ Uo.

³⁵ KISZELI: 2009, 15. (10. kép).

hogy ismertek a Magyar Királyság területéről olyan templomok, melyek tornyát ilyen módon képezték ki (Zeykfalva, Óraljaboldogfalva). Noha az ide vonatkozó forrásokat nem ismerem kellő alaposítással, nem tartom valószínűnek, hogy Essenwein ezeket a meglehetősen távoli, falusi templomokat figyelembe vette volna a lébényi restaurálás megtervezésekor. Továbbá itt szeretném megjegyezni, hogy noha a vonatkozó szakirodalmat nem ismerem kellő mélységében, nincs tudomásom arról, hogy a magyarországi nemzeti monostorok között ismernénk olyat, amelyen ezt a megoldást alkalmazták volna. Pusztán érdekességképpen jegyzem meg, hogy Essenwein a két torony felső szintjének eltérő falazó anyagához igazította a kiegészítéseket, jelesül az északi torony felső szintjének téglafalazatához illeszkedve a háromszög-ormozatokat is téglából falaztatta.

Mindezek után 1878-ban végeztek az érdemi munkával. Egy évvel később, 1879 augusztusának utolsó két napján díszes külsőségek közepette szentelte újra a templomot Zalkai János győri püspök, egyebek mellett Moson vármegye előljáróinak és jeles egyházfiknak a jelenlétében. Sajnos a felújítás legelhivatottabb támogatója, a plébános Dingraff nem érthette meg a felszentelést, ugyanis 1878 októberében, a munkálatok befejezése után elhunyt.³⁶

Noha a felújítás során tervezett legfontosabb munkákat maradéktalanul elvégezték, voltak olyan elemei a felújításnak, melyek soha nem valósultak meg. Ezek vagy későbbi hozzáépítések lettek volna – nem pedig addigra elpusztult elemek visszaépítései –, vagy meglévő, de a templom stílusához nem illeszkedő elemek eltávolításai. Ez utóbbi a nyugati karzatra felvezető, feltehetően a 18. században létesített lépcsőt jelenti, melyet Essenwein a második tervváltozat (8. kép) tanúsága szerint egy, a déli toronyhoz kívülről hozzákapcsolt nyolcszögű lépcsőtoronnyal kívánt kiváltani. E lépcsőtoronnyal kapcsolatban tudni érdemes, hogy 1889-ben a mosoni alispán egy bizottságot állított fel a templom restaurálásának befejezésére, jelesül a torony megépítésére. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a tervek véleményezését kérte a Műemlékek Országos Bizottságától. A Bizottság Schulek Frigyeset küldte ki a helyszínre, hogy állapítsa meg, valóban szükséges-e a meglévő lépcső kiváltása a tervezett lépcsőtoronnyal.³⁷ A jelek szerint Schulek támogatta a meglévő lépcső bontását és a lépcsőtorony kialakítását, azonban a bizottság 1889. évi április 29.-i ülésén a lépcsőtorony megépítése ellen foglalt állást, így az terv maradt. Essenwein emellett tervezett két épületplasztikai elemet a főhajó oromfalaira. A nyugati homlokzaton, annak is az oromzatában egy óraművet – melyet Henszlmann közlése szerint egy francia ereklyetartó alapján tervezett –, valamint a keleti oromzaton egy, a francia katedrálisokon – Henszlmann szerint – elterjedt

³⁶ KISZELI: 2009, 15.

³⁷ KISZELI: *Lébény könyve*, „1889, június 2”.

baldachint kívánt elhelyezni. Ezek részletes terveit is elkészítette (12. kép), azonban pénzhiány miatt ezek kivitelezésére és elhelyezésére soha nem került sor.³⁸

Mindezek után szólnunk kell még a felújításban közreműködő intézményekről. Mikor 1862-ben elkezdődött a felújítás, a magyarországi műemlékek kutatása és védelme a négy évvel korábban megalakult MTA Archaeológiai Bizottságának a hatáskörébe tartozott. Ugyanakkor a munkálatok előkészítését 1860-ig, jelesen az októberi diploma hatályba lépéséig a Kaiserlich und Königlich Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale – mint az egész birodalom műemlékügyéért felelős szervezet – végezte. Ez a bizottság kérte fel Essenweint a restaurálás megtervezésére is, s a munka előkészítése is ennek szervezésében folyt. Mikor pedig az intézményváltás elérkezett, az átadás-átvétel zökkenőmentesen ment végbe. Ezt Mezey Alice és Szentesi Edit annak a ténynek tudják be, hogy a Central-Commission és az ekkoriban létrejövő magyar műemlékvédelem szakmai irányelveit alapjaiban ugyanazok a szakemberek (Rudolf von Eitelberger, Karl Weiß és Gustav Adolf Heider az egyik, míg Henszlmann Imre a másik oldalról) határozták meg. A második szakasz, a külső restaurálás pedig már az abban az évben megalakult Műemlékek Országos Bizottságának felügyelete alatt, de továbbra is Essenwein irányításával zajlott le.

Szintén fontos röviden ismertetni a felújítást végző szakember, August Ottmar Essenwein élettörténetét. A későbbi jelentős művészettörténész 1831. november 2-án született a Badeni Nagyhercegséghez tartozó Karlsruhe-ben. Itt végezte középiskolai tanulmányait, 1847 és 1852 között a karlsruhei Polytechnikum tanulója volt, ahol a középkori építészettel kapcsolatos tanulmányokat folytatott. Több tanulmányutat tett az észak-német területekre, Németalföldre és Észak-Franciaországba, továbbá jelentősebb időt töltött el Berlinben, Kölnben, Bécsben és Párizsban. Ekkor szerzett tapasztalatait és megfigyeléseit 1855-ös *Norddeutschlands Backsteinbau im Mittelalter* című művében foglalta össze. Egy rövid lille-i kitérő után 1856-ban Bécsbe költözött, ahol egy évvel később állást kapott az Osztrák Állami Vasúttársaságnál építészként. 1864-ig dolgozott e minőségében. Mint a vasúttársaság alkalmazottja, Essenwein kihasználta az adódó lehetőségeket a Birodalom beutazására és középkori építészeti emlékeinek tanulmányozására, valamint a látott emlékek rajzban való megörökítésére. Ezen utak közül a legjelentősebb talán a Bánátba tett útja, amelynek során különféle épületeket tervezett egyebek mellett Oravicabányán, Resicabányán, Aninán, Dognácskán és Ferencfalván, azaz a krassó-szörényi iparvidéken. Munkálatokat folytatott többek között olyan kisebb településeken, mint Pfaffenhofen bei Innsbruck vagy Perchtoldsdorf, azonban ugyanebben az időszakban dolgozott a padovai Sant’Antonio székesegyház vagy a trentói dóm felújításán is. Mivel 1864-ben a grazi városi tanács tagjává választották, ott telepedett le. Politikai karrierjét

³⁸ D. MEZEY – SZENTESI: i. m., 62.

rövidesen a Technischen Hochschule-ben (ma Technische Universität Graz) betöltött építészmérnöki tanári állásra cserélte. Itt írta meg és adta ki a *Die mittelalterlichen Kunstdenkmäler der Stadt Krakau* című művét 1866-ban. Ugyanebben az évben kinevezték a nürnbergi Germanisches Museum igazgatójává. Kinevezése után elsőként a múzeumnak otthont adó nürnbergi karthauzi kolostort hozatta rendbe, illetve bővítette ki. Munkásságának egyik első sikere az addigra romba dőlő nürnbergi ágostonos kolostor művészeti értékes elemeinek megmentése és a múzeumba szállítása volt. Igazgatósága alatt – kapcsolatainak hála – sikeresen bővítette a múzeum gyűjteményét értékes darabokkal, egybekel mellett a felozlatott céhek értékeivel is. Mindezek mellett rendbe tette a múzeum zavaros pénzügyeit, kigazdálkodta és kifizette tartozásait. Megszervezte a múzeum kiadványainak elindítását és kiadását, előbb az *Anzeiger für Kunde der Deutschen Vorzeit*, később az *Anzeiger des Germanischen Museums* című folyóiratot, melyekben maga is rendszeresen publikált. Eme időszak jelentős munkái között szerepel a *Die Holzschnitte des 14. und 15. Jahrhunderts im Germanischen Museum* 1874-ben, a *Die kunst- und kulturgeschichtlichen Denkmale des Germanischen Nationalmuseums* 1877-ben és a *Mittelalterlichen Hausbuches* második kiadása 1887-ben. A múzeumban betöltött szerepe mellett építészként is tevékenykedett mind Nürnbergben, mind másutt. Az ő tervei alapján és felügyelete mellett épült fel a nürnbergi városháza új szárnya (Neubau),³⁹ továbbá ő vezette a nürnbergi Frauenkirche, a braunschweigi dóm és a kölni Szent Gereon-templom felújítását. 1891-ben lemondott igazgatói tiszteréről. 1892. október 13-án halt meg Nürnbergben.⁴⁰

Befejezésképpen azt kell még tisztáznunk, hogy miként értékelhetjük az előzőekben bemutatott felújítást a műemlékvédelem szempontrendszer alapján. Elsőnek azt kell kiemelni, hogy a pénzühiány jelentős következményekkel járt a felújítást tekintve, s az utókor ezeket a következményeket egyértelműen pozitívan értékeli. Ide tartoznak a soha el nem készült lépcsőtorony és az oromzatokra szánt faragott díszítések⁴¹ vagy éppen a barokk lépcső kibontásának elmaradása, de feltételes módon el lehet ezt mondani a boltozatról és a második tervváltozaton megfigyelhető, a mainál meredekebb toronysisakok esetében is. Az épület egészét tekintve a legkomolyabb beavatkozás összhatás szempontjából természetesen a tornyok megmagasítása és

³⁹ 1945-ben bombatalálatot kapott.

⁴⁰ Hans BOESCH: „Essenwein, August Ottmar”, in Rochus von LILIENCRON (Ed.): *Allgemeine Deutsche Biographie, Band 48*, Lipsce, Duncker & Humblot, 1904, https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Essenwein,_August_Ottmar_Ritter_von, 432–434. (Letöltés: 2018. október 18.)

⁴¹ Noha éppen ezek azok az elemek, melyeket Henszlmann Imre 1870-es véleményező cikkében leginkább méltat. L. HENSZLMANN Imre: „Vélemény a lébényi templom restaurációjáról”, in Dr. RÓMER Flóris (szerk.): *Archaeologiai Értesítő*, IV, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1870, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ARCHERT_1870_004/?pg=280&layout=s, 275–278. (Letöltés: 2018. október 18.)

csürlős toronysisakkal való ellátása, ami alapvetően változtatta meg a nyugati homlokzat arányrendszerét. Ehhez képest a későbbi szakirodalom a belső térben végzett stokkolást tekinti a legsúlyosabb beavatkozásnak,⁴² hiszen ezzel elpusztították a meglévő, eredeti kőfelületeket, a rajtuk esetlegesen fennmaradt freskótöredékekkel⁴³ és kőfaragójelekkel együtt. Míg ezt mindenki egységesen elítéli, addig a Kőfalvinál olvasott adatok arra utalnak, hogy a restaurálás során a megrongálódott plasztikai elemeket igyekeztek vagy a megőrzött eredeti elemek visszahelyezésével kijavítani, vagy eltérő anyagú másolatokkal pótolni. Ehhez hasonló elvek mentén jártak el, amikor a sérült kövek pótlásakor azokat szemcsésző kalapáccsal átdolgozva illesztették be a falba. Ezek pedig arra utalnak, hogy igyekeztek (legalábbis a szakértők számára) az eredetitől megkülönböztethető pótlásokkal megoldani a restaurálást, ami kifejezetten modern szemléletre vall. Hogyha értékelni szeretném a felújítást az adott korszak magyarországi tendenciáinak fényében, elsőként azt emelném ki, hogy a tervezési folyamat kezdete (1857) és a gyakorlati befejezés (1879) között több mint húsz év telt el, nem is beszélve a lépcsőtoronnyal összefüggő, 1889-es „utójátékról”, mely immár 32 évvel a tervezés kezdete után esett meg. Ebben a korszakban olyan gyorsan változott a műemlékvédelem szemlélete, hogy a felújítás értékelését csak több, egymást követő összehasonlítással lehet bemutatni. A kezdetekkor, 1857-1862 környékén egy kifejezetten korszerű, kortárs szellemiségű felújítás tervezése és kivitelezése kezdődött meg,⁴⁴ melyet Viollet-le-Duc korai, puritán felújítási elvei mentén dolgoztak ki. A második szakasz, tehát a külső felújítás ezzel szemben a maga korában kifejezetten régimódinak, túlhaladottnak számított.⁴⁵ Amikor azonban 1889-ben a felújítás teljes befejezéseként felvetődött az elmaradt kiegészítések kialakítása és beillesztése, a Műemlékek Országos Bizottsága állásfoglalásának tanúságtétele szerint ismét változtak a műemlékvédelem irányelvei, melyek ezúttal visszakanyarodtak a puritán felújításokhoz, ismét korszerűvé téve a lébényi templom 30 évvel korábban megkezdett restaurálását.

⁴² GERŐ LÁSZLÓ: *Építészeti Műemlékek feltárása, helyreállítása és védelme*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1958, 44; KŐFALVI: i. m., 81.

⁴³ Csukai megjegyzi, hogy a 2011-es homlokzati felújítás során a rózsablak mellett eredeti épületszínezés nyomaira bukkantak (CSUKAI: i. m., 21). Ez alapján nem alaptalan azt feltételezni, hogy a belső teret is díszítette valamilyen festés.

⁴⁴ Ne feledjük, hogy a puritán-stílszerű műemléki rekonstrukció mintaadójának számító vézelay-i katedrális felújítását Eugène Viollet-le-Duc éppen 1861-ben fejezte be.

⁴⁵ Ezúttal azt jegyezzük meg, hogy Schulek Frigyes 1874-ben kezdett hozzá a ma ismert Mátyás-templom kialakításához.

Bibliográfia

- BOESCH, Hans: „Essenwein, August Ottmar”, in LILIENCRON, Rochus von (Ed.): *Allgemeine Deutsche Biographie, Band 48*. Lipcse, Duncker & Humblot, 1904, https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Essenwein,_August_Ottmar_Ritter_von
- CSÁNYI Károly – LUX Géza: „A lébényi római katolikus templom”, in EÖRI FINTOR Zoltán (szerk.): *Technika*, XXV, Budapest, kiadó nélkül, 1944.
- CSUKAI Márta: „Lébény Szent Jakab temploma”, in KÓSA Pál (Szerk.): *Várak, kastélyok, templomok*, VII/5, hely nélkül, Talma Bt, 2011.
- D. MEZEY Alice – SZENTESI Edit: „Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi működése (1853–1860)”, in BARDOLY István – HARIS Andrea (szerk.): *A magyar műemlékvédelem korszakai – tanulmányok*, hely nélkül, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996.
- DERCSÉNYI Dezső: *Lébény – Szent Jakab templom*, Budapest, Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület, 19821, 19943.
- ESSENWEIN, August Ottmar: „Die romanische Kirche zu Lebeny (Leiden) in Ungarn”, in WEISS, Karl (Szerk.): *Mittheilungen der Kaiserlich und Königlich Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale II*, Wien, Kaiserlich und Königlich Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, 1857, https://books.google.hu/books?id=pClAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false,
- GERŐ LÁSZLÓ: *Építészeti Műemlékek feltárása, helyreállítása és védelme*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1958.
- HEIDER, Gustav: *Jahrbuch der Kaiserlich und Königlich Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale IV. Band*, Bécs, Kaiserlich und Königlich Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, 1860.
- HENSZLMANN Imre: *Magyarország ó-keresztény, román és átmenet-stylú műemlékeinek rövid ismertetése*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1876, <http://mek.oszk.hu/11300/11395/11395.pdf>
- HENSZLMANN Imre: „Vélemény a lébényi templom restaurációjáról”, in Dr. RÓMER Flóris (szerk.): *Archaeologiai Értesítő*, IV, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1870, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ARCHERT_1870_004/?pg=280&layout=s
- KISZELI Lajos: *Lébény könyve*, Lébény, Lébény Nagyközség Önkormányzata, 2006, http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/lebeny/lebeny_konyve/
- KISZELI Lajos: „Emlékezés egy lébényi plébánosra”, in *Lébény*, III/16, hely nélkül, Lébényi Önkormányzat, 2009, <https://lebeny.hu/uploads/newspapers/200910-1500273623.pdf>
- KŐFALVI Imre: „A lébényi templom”, *Arrabona*, 14, Győr, Xántus János Múzeum, 1972, https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_ARABONA14/?pg=0&layout=s
- KŐHEGYI Mihály: „Henszlmann Imre és a lébényi templom első restaurálása”, in *Ars Hungarica*, 18/1, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1990, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ArsHungarica_1990/?pg=0&layout=s
- THULLNER István: *Lébény*, Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Dátum nélkül, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/lebeny-888C/>

További szakirodalom

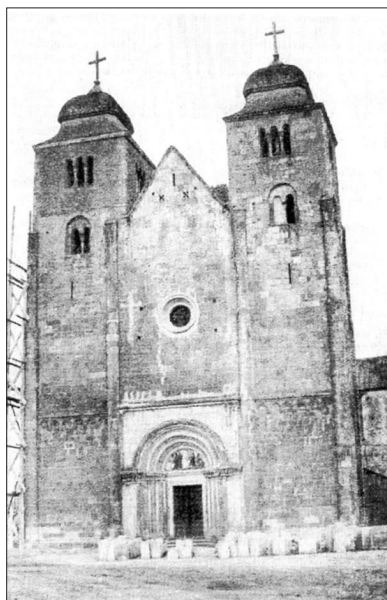
BARCZA Leánder: *A lébényi középkori benczés templom és apátság*, Győr, Kiadó nélkül, 1929.

SZŐNYI Ottó: *Régi magyar templomok*, Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága – Magyar Könyvbarátok, 1933.

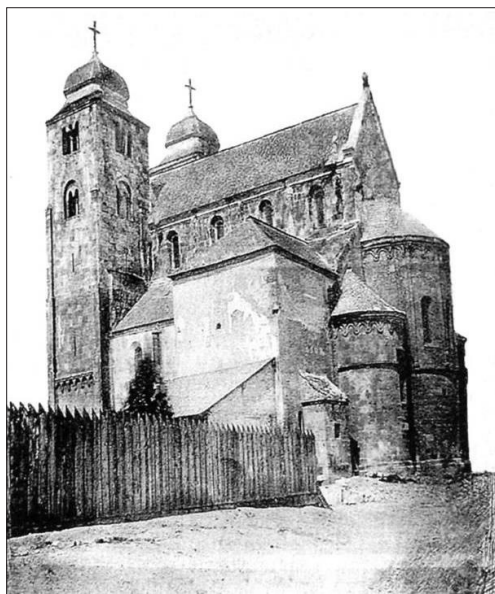
KÉPEK

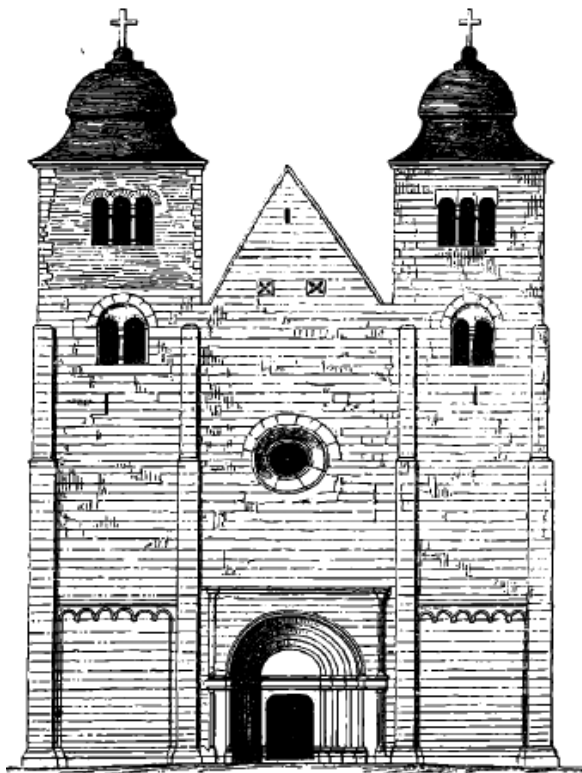
1. kép. Hofbauer metszete a templomról, 1835 k.

2. kép. A homlokzat fényképe 1876-ból

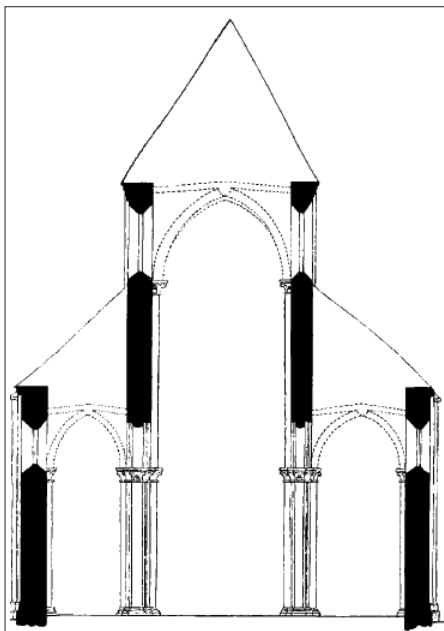
3. kép. A déli oldal fényképe 1876-ból

4. kép. Essenwein rajza a nyugati homlokzatról. 1856-57.

5. kép. Essenwein rajza az ornamentikáról. 1856-57

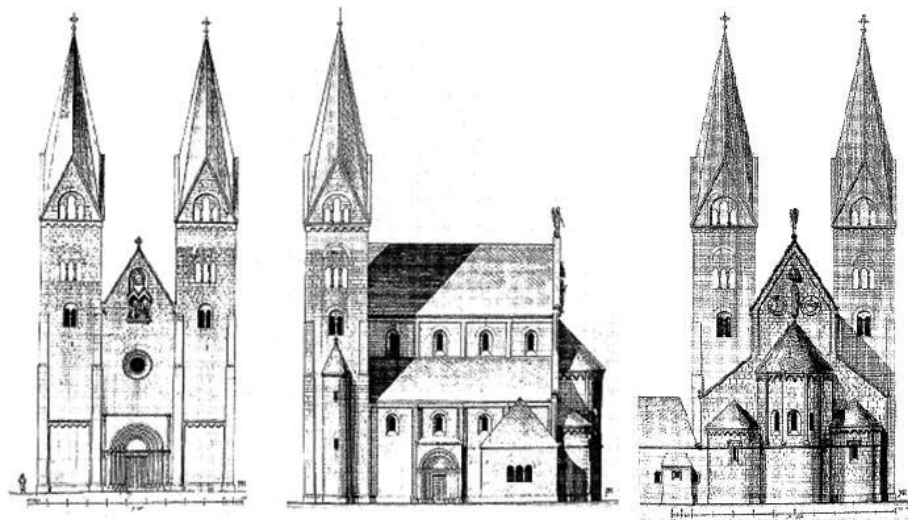

6. kép. Essenwein keresztmetszeti rajza. 1856-57

7. kép. Essenwein első (feltehetően korábbi) tervváltozata a felújításhoz

8. kép. Essenwein második tervváltozata a felújításhoz

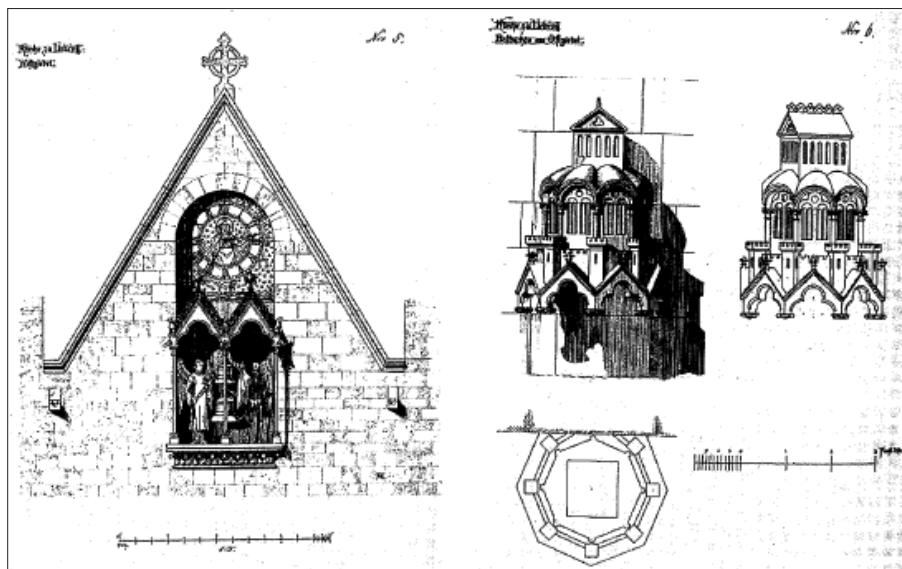
9. kép. A kvádermintás festéssel díszített barokk boltozat

10. kép. Az angyalszobor

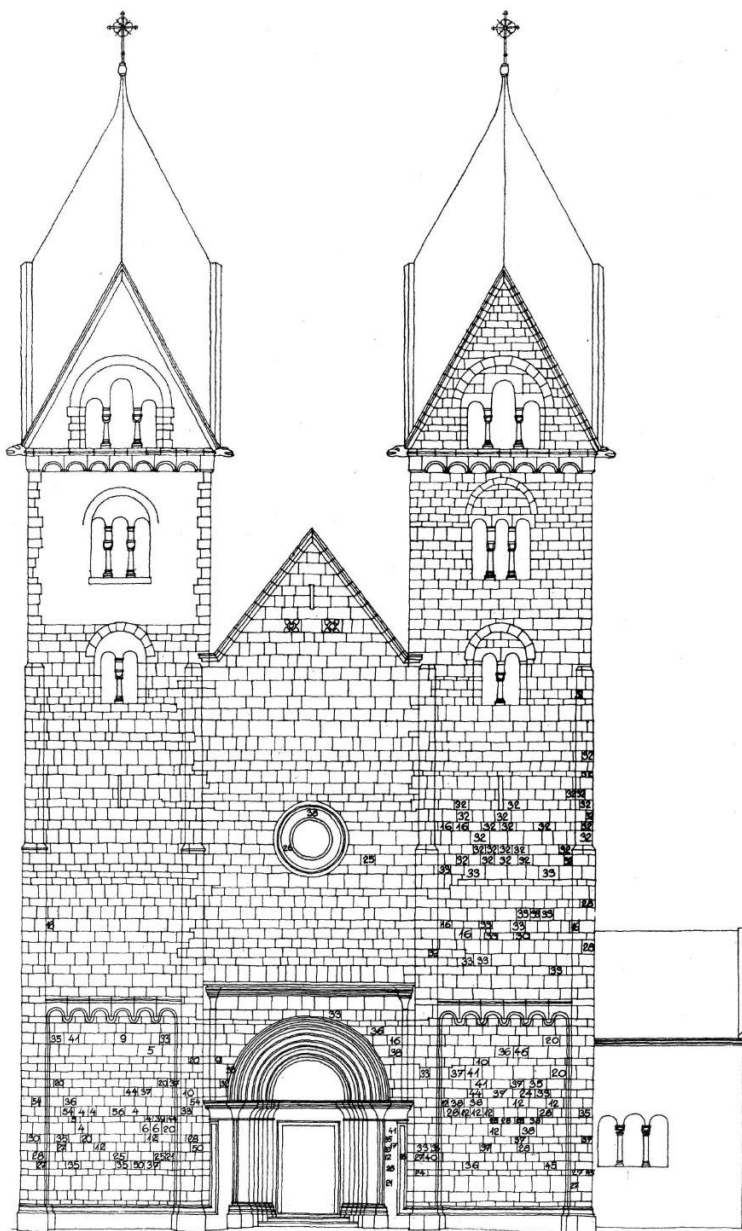

11. kép. A nyugati homlokzat mai képe a tornyok háromszög-ormozataival és a csürlős sisakkokkal

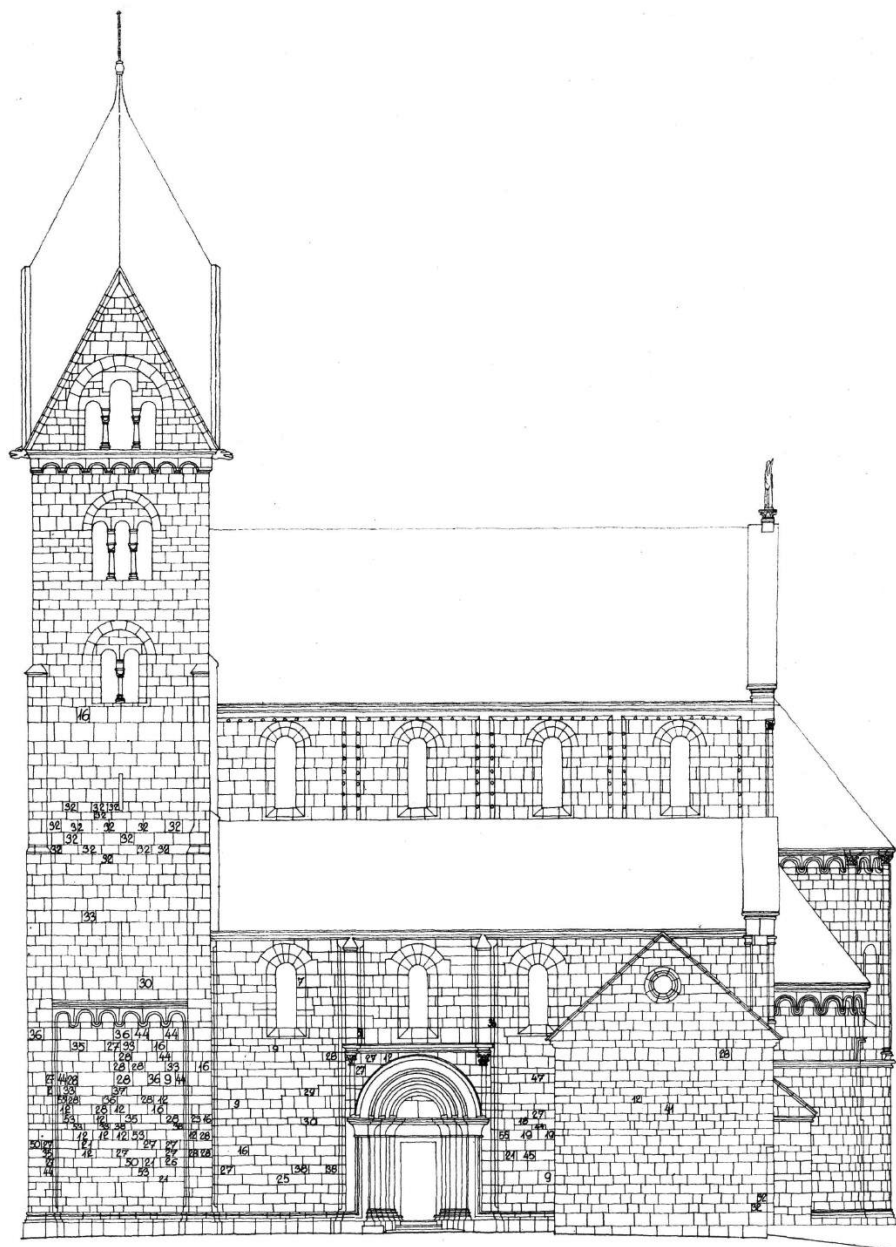

12. kép. Az el nem készült óramű (balra) és baldachin (jobbra) tervrajzai

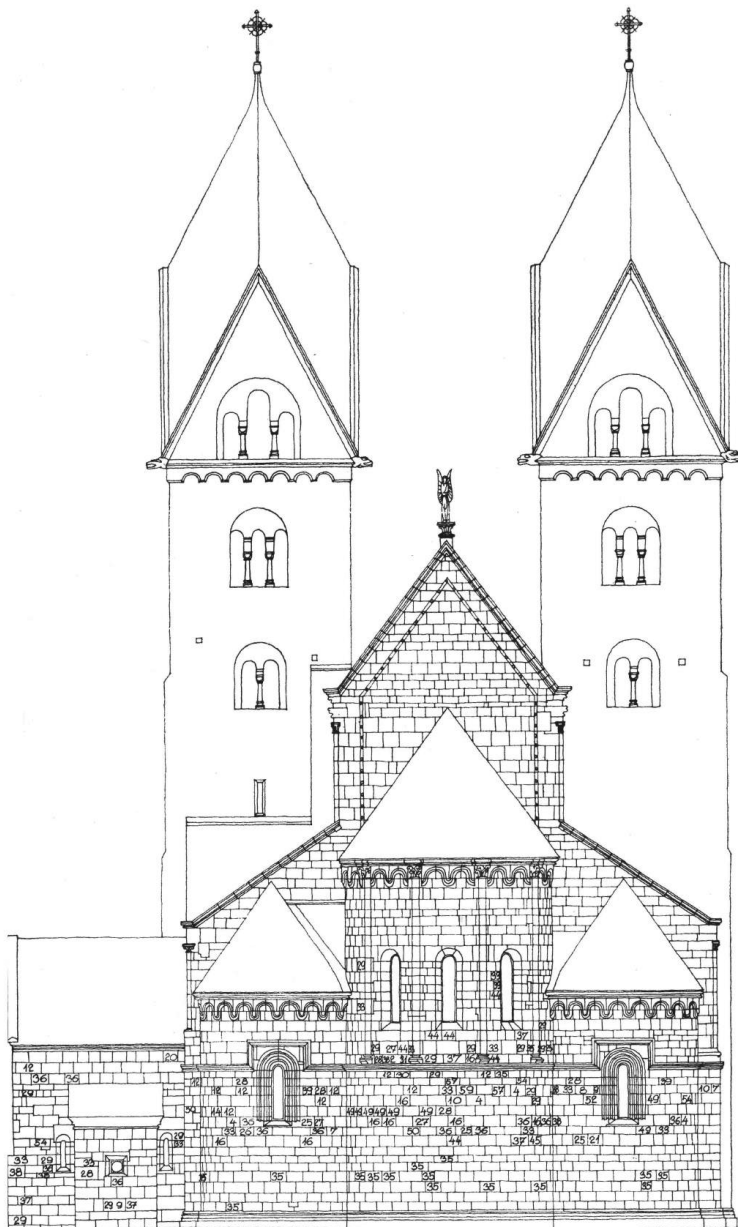
Végezetül szeretném a képek között mellékelni a Kőfalvi Imre 1972-es cikkében bemutatott négy felmérési rajzot, melyek az általam ismert legjobb áttekintést adják az épület állapotáról.

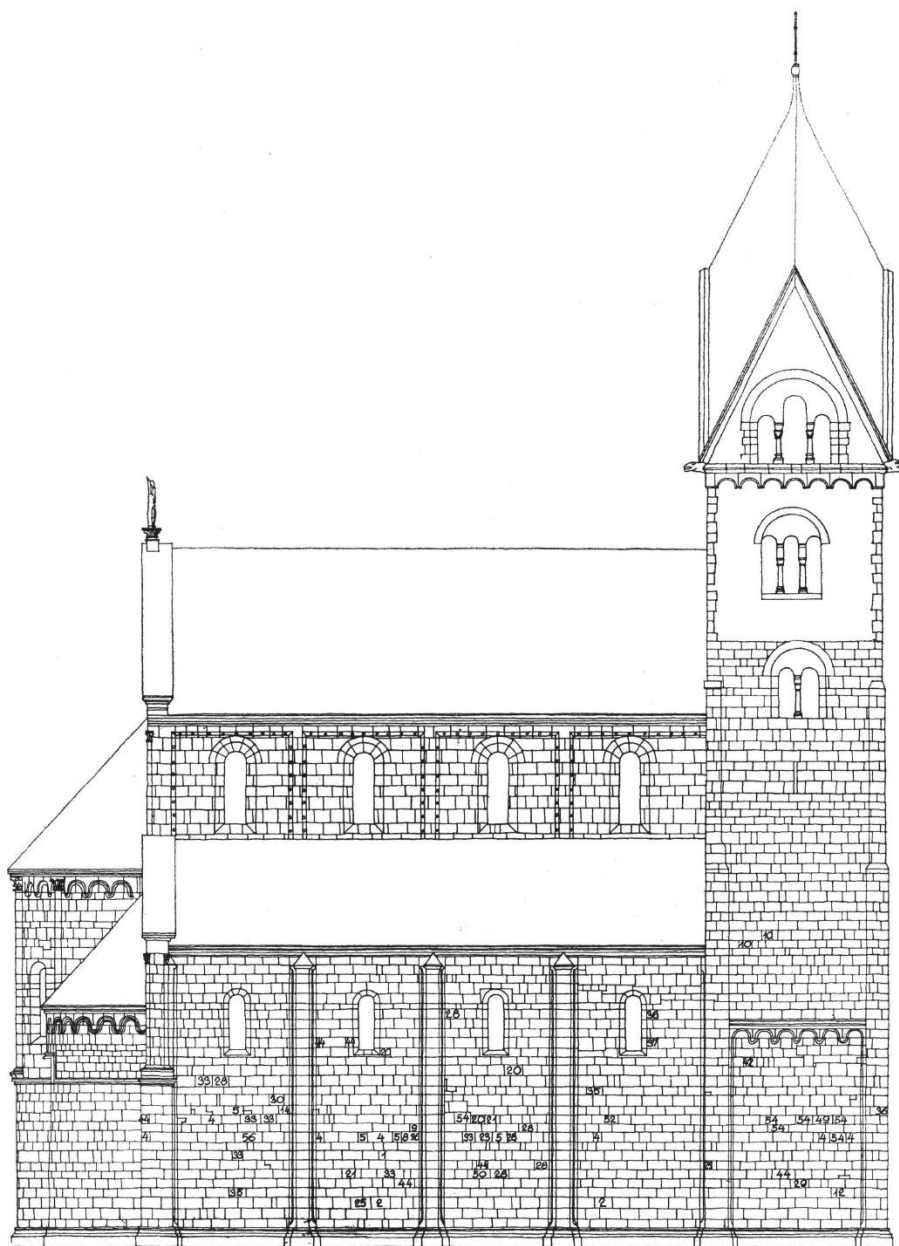
Kőfalvi Imre felmérési rajza a nyugati homlokzatról.

Kőfalvi Imre felmérési rajza a déli homlokzatról.

Kőfalvi Imre felmérési rajza a keleti homlokzatról.

Kőfalvi Imre felmérési rajza az északi homlokzatról.

FORRÁS
